

ספר

מְקוֹרֵי הַלְכָה

הלכות חופה וקידושין

סיכום וביאור ההלכות הנוגעות לענייני חופה וקידושין, ממקורות הגמרא והראשונים, ועד פסקי השו"ע וגדולי האחרונים, בתוספת סידור מחודש של ההלכות, בלשון קצרה וברורה

חברתיו וערכתיו, בעזרת ה' יתברך
יצחק שטרן

כסלו, ה'תשע"א

ספר זה מוקדש באהבה ובהוקרה
לעילוי נשמות אבות-אבותי :

סבי-זקני, הרה"ג יצחק בן אברהם-שלמה שטרן ז"ל,
מו"צ בעיירה גוסטינין ואח"כ בעיר לודז',
ורעייתו מרת ינטע בת ישעיהו הכהן לבית פיינזילבר ע"ה

סבי-זקני, הרה"ח אליהו-דוד בן מרדכי זליצקי ז"ל,
ורעייתו מרת פריידה בת אריה-לייב לבית זליצקי ע"ה

סבי ה"ר משה בן צבי-אלימלך פייר ז"ל
ורעייתו מרת חיה בת חיים-צבי לבית ברקוביץ ע"ה

ולעילוי נשמות :

הרה"ח אהרן בן יעקב-דוד שיניבר ז"ל,
ורעייתו מרת הדסה בת אברהם-צבי לבית הופמן ע"ה

הרה"ח יוסף בן שרגא-לעמל קוטנר ז"ל,
ורעייתו מרת שושנה-רייזל בת נחמה לבית שטרן ע"ה

© כל הזכויות שמורות

להארות בכל ענייני הספר :
יצחק שטרן
054-2345364
08-8691831 (בשעות הערב)

תוכן העניינים

15	הלכות פריה ורביה ואישות
17	סימן א' – דיני פריה ורביה ושלא לעמוד בלא אשה
17	החיוב לישא אשה ולעסוק בפריה ורביה
20	גיל הנישואין
23	לימוד תורה ונשיאת אשה
24	גדרי מצות פריה ורביה
29	נשיאת אשה אחר שקיים מצות פריה ורביה
32	חובת האשה להנשא
33	נשיאת שתי נשים
42	סימן ב' – שישתדל כל אדם ליקח לו אשה הגונה
42	שלא ישא אשה פסולה
44	בדיקת יוחסין
48	פסולי יוחסין
55	פרסום פסולי יוחסין
58	הנשים הראויות ושאינן ראויות
62	שלא לישא עמ"נ לגרש, ושלא לישא ב' נשים בב' מדינות
64	סימן ד' – מי הם האסורים לבא בקהל, ואיזהו הנקרא ממזר
64	ממזרים ונתינים
65	עמוני ומואבי, מצרי ואדומי, ושאר גויים
68	ישראל שנשא גויה, וגוי שנשא בת ישראל
70	יש קידושין ועבירה - הולד הולך אחר הפגום
71	גוי שנשא גויה, וגר שנשא גיורת
73	עבד כנעני
75	ממזר
76	אשה שילדה אחר תשעה חודשים
79	ילדה אחר שבעה או חמשה חודשים
80	יצא עליה קול של זנות
82	הלך בעלה למדינת הים ונישאת
84	חציו עבד חציו בן חורין
85	ישראל שנשא ממזרת
85	גוי ועבד שבאו על ממזרת או בת ישראל
86	ממזר שנשא גויה או שפחה
88	אין ממזרות בגויים
88	גר מותר בממזרת

90 ספק ממזר
92 פנויה שילדה
95 ארוסה שילדה
99 נאמנות אב ואם לפסול את בניהם
103 אסופי
105 נאמנות אב ואם על אסופי
106 אסופי בעיר שיש בה ישראלים וגויים
110 נאמנות החיה
111 תקנת השתוקי והאסופי
113 מינים, קראים ואנוסים
115 סימן ו' – נשים האסורות לכהן ודין אשת כהן
115 גרושה, זונה, חללה וחלוצה
118 החרמת כהן שנשא פסולה
119 ממאנת
121 יצא קול "גרושה" או "חלוצה"
125 הרחקת כהן מגרושתו
126 זונה
132 אנוסה
134 אשת כהן שאמרה שנטמאה, או שעד אחד מעיד שנטמאה
137 כהן הטוען טענת בתולים
138 קינא לה בעלה ונסתרה
139 יצא קול שזינתה
140 פנויה שנבעלה בשדה או בעיר
148 סימן ט' – אשה קטלנית
148 דין "אשה קטלנית"
150 מתו בעליה מחמת מגפה או מכת מדינה
152 כתובה, וגירושין בעל כרחה
154 איש "קטלן"
154 פרטי הלכות בדין אשה קטלנית
 סימן י"ג – המתנת גרושה או אלמנה לפני נישואיה, ושלא ישא מעוברת או
156 מינקת חברו
156 המתנת גרושה ואלמנה
160 המחזיר גרושתו, יבמה וחלוצה
161 קטנה, זונה, אנוסה, שבויה ופילגש
165 גיורת ומשוחררת
166 התגרשה מחמת קול
167 קידש או כנס בתוך ג' חדשים

171	מעוברת ומינקת חבירו
173	נתנה את בנה למינקת או שגמלתו
177	אלמנה וגרושה שאין התינוק מכירה
180	התעברה בזנות
183	נשא או קידש מעוברת או מינקת
189	הלכות קידושין
191	סימן כ"ו – שלא לקדש בביאה, ואיסור ביאה על פנויה
191	הבא על אשה בדרך זנות, או שלא בפני עדים
192	גוי שנשא גויה, ומומר שנשא מומרת
192	חופה
194	אופן הקידושין מן התורה ומדברי סופרים
196	סימן כ"ז – כיצד לשון הקידושין, ושיאמר הוא ויתן הוא
196	פרוטה ושווה פרוטה
197	לשון הקידושין
198	לשונות מסופקים
202	הטוענת שלא הבינה שהוא לשון קידושין
204	קידש בשתיקה
205	קידושין בכסף שניתן לה שלא כדין
206	לא אמר מקודשת "לי"
208	לשונות נוספים
209	הריני אישך, הרי אתה חמי
210	נתנה היא ואמרה היא; נתן הוא ואמרה היא
212	הילך מנה ואתקדש לך
214	אירוסין שנעשו בנימוסי הגויים
	סימן כ"ט – שצריך ליתן הכסף במתנה שלימה, ודין המקדש במשכון או במנה
216	ונמצא חסר או רע
216	קידושין בחליפין, ובמתנה עמ"נ להחזיר
219	תן מנה לפלוני ואקדש לך
220	תן מנה לפלוני ואקדש לו
222	הילך מנה והתקדשי לפלוני
223	קידושין במשכון
224	התקדשי לי במנה, ונתן דינר
226	התקדשי במנה, ונמצא חסר דינר או דינר רע
228	התקדשי בדינר עמ"נ שאשלים מנה והיא אומרת מאתיים
229	התקדשי לי בכוס זו
230	אם אתן לך תהיי מקודשת?
233	סימן ל"ד – ברכת האירוסין, ואם צריך עשרה

233	חיוב ברכת האירוסין.....
234	נוסח הברכה וחתימתה.....
236	זמן הברכה
238	ברכה על הכוס
239	ברכה בעשרה.....
241	סימן מ"ב – אין מקדשין אלא לרצון האשה, ובפני ב' עדים.....
241	אשה מתקדשת לרצונה.....
243	קידושי איש שלא כרצונו.....
244	המקדש בפני עד אחד.....
247	קידושין בפני שני עדים (כאחד).....
249	אין צריך לומר "אתם עדי".....
251	עדות על הנתינה ממש.....
253	דרישה וחקירה בעדי קידושין.....
254	עדים החוזרים בהם.....
255	שטר שחתומים בו עדי קידושין.....
257	הוציא קול שקידש אשה.....
261	סימן נ"ה – דין ארוסה.....
261	הארוסה אסורה על בעלה.....
263	ייחוד ארוס וארוסה.....
264	סימן ס"א – חופה לענין מה קונה.....
264	מהי ה"חופה"?
266	חופה באלמנה.....
267	חופה שאינה ראויה לביאה (חופת נידה).....
270	חופה שאינה ראויה לביאה מחמת איסור דרבנן.....
271	חופה שאינה ראויה לביאה לעולם.....
273	אופן העמידה בחופה.....
274	תענית ביום החופה.....
276	סימן ס"ב – מתי מברכין ברכת חתנים, ואם אוכלים בהרבה בתים.....
276	סדר ברכת חתנים.....
279	ברכה על הכוס.....
283	ברכה לשני חתנים כאחד.....
284	ברכת חתנים בשבעת ימי החופה.....
286	"פנים חדשות".....
289	ברכת חתנים שלא במקום החופה.....
292	ברכת חתנים בכמה בתים.....
292	שבע ברכות לאלמנה.....
297	"שהשמחה במעונו" ו"אשר ברא" כשאין פנים חדשות.....

298"שהשמחה במעונו" – לפני החופה, ומשבעה עד סוף השנה
300סעודת ליל טבילה
302סימן ס"ד – זמן נישואי בתולה וברכתה, ואלמנה, ואם אינו רוצה לעשות סעודה ...
302חובת השמחה עם הכלה
303מחילת האשה על שמחתה
305זמן נישואי בתולה
306זמן נישואי אלמנה
308נישואין ביום שישי וביום ראשון
309נישואין בשבת
310נישואין בחול המועד
313הלכות כתובות וגיטין
315סימן ס"ו – כמה דיני כתובה
315איסור הייחוד ללא כתובה
316שעבוד הבעל לכתובה
317כתיבת הכתובה וחתימתה
321כתובה שנאבדה, נמחלה, או נמכרה
327מי שאינו יכול לכתוב כתובה
328שהייה בלא כתובה כשעשה קנין בפני עדים
330שיעור הכתובה
334הוספה על הכתובה
338נדוניה ומתנה
343נוסח הכתובה
346סימן קכ"ו – נוסח לשון הגט ודקדוק אותיותיו
346נוסח הגט
347כתיבת מנין ימות השבוע
347כתיבת מנין ימי החודש ומנין השנים
351כתיבת גט בראש חודש
353כתיבת שמות החודשים
357הלכות עדות
359חז"מ סימן ל"ג – פסולי עדות מחמת קורבה, ואשה ועבד
359המקדש אשה בפני פסולי עדות
360הפסולים לדון פסולים לעדות
361האוהב והשונא
362אחים
363שלישי בראשון
365אב לבנו ולבני בניו
366קרובי האם וקרובי אישות

368	בעל כאשתו ואשה כבעלה
372	אבי חתן ואבי כלה, ואחי האח
374	חמיו וחורגו
376	ארוס ומשודך
377	גרים
379	היה קרוב ונתרחק
385	מינו הקהל עדים מסויימים
385	עדים הקרובים לערב
387	עדות קרובי הנרצה על הרוצה
387	עדים הקרובים זה לזה או לדיינים
390	סימן ל"ד – עדים הפסולים מחמת עבירה
390	אין להצטרף לעדות עם רשע
391	היודע בעצמו שהוא פסול לעדות
392	איזהו רשע?
393	עבר עבירה מן התורה שאין עליה מלקות
396	עבר עבירה דרבנן
398	הבועל נידה, ארוסה, או גויה
398	תלייה בטעות
400	התראה
401	העובר על השבועה ועל החרם
405	יצאה טריפה תחת ידו
407	גנב וגזלן
408	עד זומם
410	עדי שטר מוקדם
410	המלוה בריבית
414	גזלן דרבנן
416	אריס ואיכר שגנבו מבעל הבית
417	רועים ומגדלי בהמות
418	גבאים ומוכסים
419	המשחק בקוביא, מפריחי יונים וסוחרי שביעית
422	עם הארץ
425	הבזויים
427	החשוד על העריות
429	הנוטל שכר להעיד
430	המעיד מחמת ייסורין ויראה
430	גוי ועבד
431	ממזר, פצוע דכא וערל

431	מוסרים ואפיקורסים
434	האנוסים
435	הכרזה
437	אין אדם משים עצמו רשע
438	פליגנן דיבורא
441	הצטרפות העד ובעלי הדין לפסול את הנתבע
443	תרי ותרי
445	חזרה לכשרות
447	חזרת מלוי בריבית
449	חזרת המשחק בקוביא, מפריחי יונים וסוחרי שביעית
451	חזרת גנב וגזלן
452	חזרת החשוד על השבועה ועל הטריפה

הסכמות

אשר זעליג וייס
כגן 8
פעיה"ק ירושלם ת"ו

בס"ד תאריך י"א שבט תשע"א

הנה באתי במגילת ספר להגיד שבחו של ספר נפלא זה מקורי הלכה בענייני חופה וקידושין. בספר יקר זה מבוארים הלכות אלה ביאור רחב משרשי הסוגיות בגמ' דרך השו"ע עד לפסקי האחרונים.

מן המעט שראיתי רואה אני שמחבר ספר זה, הרה"ג המצויין ר' יצחק שטרן שליט"א השכיל לעשות בהבנה ישרה, בהיקף גדול, ובשפה ברורה ונעימה. בטוחני שעל אף שספרים רבים חוברו בעניינים אלה, תועלת גדולה יש בספר זה ורבים יאותו לאורו.

ברכתי להרה"ג המחבר שליט"א שיזכה תמיד להגדיל תורה ולהאדירה בשמחה, בשלום ובנחת.

ביקרא דאורייתא
אשר וייס

Shlomo Moshe Amar
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

שלמה משה עמאר
הראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד, ט' טבת, תשע"א
1-18-288/ע"א

אָרְת בְּרַכָּה

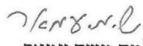
הובאו לפני גליונות מהספר **"מקורי הלכה"** על סדר חופה וקידושין שחיבר וערך הרב **יצחק שטרן שליט"א**.

וראיתי שמלאכה גדולה ורבה עשה מתוך עמלה של תורה והביא מקורות לדבריו מהגמ' ראשונים ואחרונים וכתב הכל בטוב טעם ודעת.

ועוד זאת עשה לטובה שכתב הכל בשפה קלה וברורה למען ירוץ בהם הקורא.

ואברכה שחפץ ה' בידו יצלה ויזכה להמשיך לשקוד על דלתי התורה מתוך ישוב הדעת, ויפוצו מעינותיו חוצה, ויתקבלו דבריו בחן וחסד על רכנן ועל תלמידיו.

המצפה לישועת ה' ברחמים.

שלמה משה עמאר

הראשון לציון הרב הראשי לישראל

ב"ה, כ"ד מרחשון ה'תשע"א
ב' לסדר 'ויזרע יצחק... וימצא... מאה שערים'

מכתב ברכה

שמחה והתרגשות מיוחדים היו לי בראותי את הספר "מקורי הלכה" על הלכות חופה וקידושין - מעשה ידיו להתפאר של ידידי ותלמידי היקר, מטובי גידולי בית מדרשנו, הרב יצחק שטרן שליט"א, חיבור חשוב ומאיר עיניים בענייני חופה וקידושין, ערוך בשפה ברורה, חורז וקודח מיסודות ההלכה בש"ס ובראשונים ועד לפסק ההלכה בשו"ע ונושאי כליו והפוסקים האחרונים, את הכל עשה יפה בעטו, ובדרך קצרה ובהירה כהדרת חז"ל.

בטוחני כי בעזהי"ת חיבור זה יתקבל בברכה ובחיבה על ידי חובשי בית המדרש ועל ידי העוסקים בסידור חו"ק בפועל, להגדיל תורה ולהאדיר בנושא חשוב זה הצריך חיזוק, וכבר הורונו חז"ל (גמ' קידושין יג ע"א): כל שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהן.

ולא נצרכה אלא לברכה שיזכה יקירי וחביבי הרב המחבר שליט"א להמשיך לשקוד על דלתי תורתנו הקדושה ולהתגדל בה, מתוך רוב שפע, נחת ושמחה, ויפוצו מעיינותיו חוצה עוד כהנה וכהנה.

החותם באהבה ובהערכה

שמואל טל

(ג)

ישיבת תורת החיים

הקדמה

בכניסתי אני נותן הודאה על חלקי,
שזיכני ה' יתברך לישב זה שנים באהלה של תורה, ולשקוד עליה באהבה ובשמחה.
הודאה אחר הודאה,
על שזיכני השי"ת לעמוד ולשרת את עמו ישראל ולהיות ממלמדי התורה ברבים,
בתחילה בישיבת "תורת החיים" בנווה דקלים תובב"א, ואח"כ בישיבת "למרחב"
בפתח תקוה.
וכעת הרי עלי ליתן תודה נוספת לנותן התורה,
על שנתן בידי לערוך ולהוציא ספר זה "מקורי הלכה – על הלכות חופה וקידושין",
פרי עמלי ולימודי בס"ד, בו ביקשתי לסדר ולערוך את הלכות חו"ק בשפה ברורה,
ממקורן התלמודי ועד לפסיקת ההלכה למעשה.
ובציאתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי,
ואזכה להועיל לרבים, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.
עוד אתן הודאה לשעבר,
להורי האהובים, לחמי וחמותי היקרים, לרעייתי שתחי', למורי ורבותי בעבר
ובהווה, שמכח כולם זכיתי להגיע לעת כזאת.
ואצעק על העתיד,
שאזכה להמשיך הלאה, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות את כל דברי תורת ה'
באהבה.
אמן.

הלכות
פרייה ורבייה
ואישות

סימן א' – דיני פריה ורביה ושלא לעמוד בלא אשה

החיוב לישא אשה ולעסוק בפריה ורביה

- א. חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות. וכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים, וממעט את הדמות, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל.
- ב. וכל מי שאין לו אשה שרוי בלא ברכה, בלא תורה וכו' ולא נקרא אדם. וכיון שנשא אשה, עונותיו מתפקקים, שנאמר: מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מאת ה'.
- ג. מי שאין לו בנים חייב לבעול בכל עונה, עד שיהיו לו בנים, אפילו אם אשתו מחלה על עונתה.
- ד. ומ"מ נראה שאין חיוב לבעול בכל עונה ממש, אלא רק בזמן שהאשה ראויה להתעבר, דהיינו כשבועיים לפני וסתה (באשה שיש לה וסת קבוע), או כשיודעים זאת ע"פ אמצעים רפואיים. וגם זה אינו בכל עונה גמורה של יום ולילה, אלא בכל לילה או שני לילות, באופן שתהיה האשה ראויה להתעבר.

בענין מעלת נשיאת אשה מובא בגמרא (יבמות סב):

אמר רבי תנחום א"ר חנילאי: כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה; בלא שמחה - דכתיב ושמחת אתה וביתך, בלא ברכה - דכתיב להניח ברכה אל ביתך, בלא טובה - דכתיב לא טוב היות האדם לבדו. במערבא אמרי: בלא תורה, בלא חומה; בלא תורה - דכתיב האם אין עזרתי (אשתי) בי ותושיה (תורה) נדחה ממני, בלא חומה - דכתיב: נקבה תסובב גבר. רבא בר עולא אמר: בלא שלום, דכתיב וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא.

ועוד שם (סג):

א"ר אלעזר: כל אדם שאין לו אשה אינו אדם, שנאמר: זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם.

וכן (סג):

אמר רבי חמא בר חנינא: כיון שנשא אדם אשה - עונותיו מתפקקין (רש"י):
(נסחמין), שנאמר: מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה'.

ועל חיוב העיסוק בפריה ורביה אמרו (שם סג):

תניא, רבי אליעזר אומר: כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים, שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך, וכתוב בתריה ואתם פרו ורבו. רבי יעקב אומר: כאילו ממעט הדמות, שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם, וכתוב בתריה ואתם פרו וגו'. בן עזאי אומר: כאילו שופך דמים וממעט הדמות, שנאמר (אחר שני הפסוקים הנ"ל) ואתם פרו ורבו... אבא חנן אמר משום רבי אליעזר: חייב מיתה, שנאמר ובנים לא היו להם (לנדב ואביהו), הא היו להם בנים לא מתו. אחרים אומרים: גורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר להיות לך לאלהים ולזרעך אחרך, בזמן שזרעך אחרך - שכינה שורה, אין זרעך אחרך - על מי שורה, על העצים ועל האבנים?!

וכתב הטור בפתיחת אבן העזר: "יתברך שמו של הקב"ה שהוא חפץ בטוב בריותיו, שידע שאין טוב לאדם להיות לבדו ועל כן עשה לו עזר כנגדו, ועוד כי כוונת הבריאה באדם כדי לפרות ולרבות וזה אי אפשר בלא העזר, ועל כן צוהו לדבק בעזר שעשה לו. לכך חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות, שכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים... וכאילו ממעט הדמות... וגורם לשכינה שתסתלק מישראל. וכל מי ששרוי בלא אשה שרוי בלא טובה בלא ברכה בלא דירה בלא תורה בלא חומה בלא שלום, ואמר ר"א כל מי שאין לו אשה אינו אדם, וכיון שנשא אשה עונותיו מתפקקים שנאמר מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה'". וכן העתיקו השו"ע והרמ"א.

והרמב"ם כתב (אישות פט"ו ה"א): "האשה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה, הרי זה מותר. במה דברים אמורים? בשהיו לו בנים, שכבר קיים מצות פריה ורביה, אבל אם לא קיים חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים, מפני שהיא מצות עשה של תורה שנאמר פרו ורבו". והבית שמואל נשאר בצ"ע מנין למד הרמב"ם שמחילת האשה אינה מועילה במקום שלא קיים פו"ר, אך היא מועילה במקום שהוא מחוייב מדרבנן לקיים מצות "לערב אל תנח ידך" (עיין לקמן). והפתי"ש תירץ בשם הברכי יוסף, שודאי מחילת האשה אינה מועילה לפוטרו

מ"לערב אל תנח ידך", אלא שבכה"ג אינו מחוייב לבעול בכל עונה, אלא די שיבעל לעתים רחוקות, ואילו כשלא קיים מצות פו"ר מחוייב לבעול בכל עונה.

ועכ"פ מסתבר שאין חיוב לבעול בכל עונה ממש, אלא רק בזמן שהאשה ראויה להתעבר, דהיינו כשבועיים לפני וסתה (באשה שיש לה וסת קבוע), או כשיודעים זאת ע"פ אמצעים רפואיים. ונראה פשוט שגם אז אין חיוב לבעול בכל עונה גמורה של יום או לילה, אלא בכל לילה או שני לילות, באופן שתהיה האשה ראויה להתעבר. [סעיף א']

ה. מוכרים ס"ת כדי לישא אשה, אף אם כבר קיים מצות פו"ר. ו. מוכרים ס"ת כדי להשיא יתומים או יתומות בדמיו.

מובא בגמרא (מגילה כז.):

**אמר רבי יוחנן משום רבי מאיר: אין מוכרין ספר תורה אלא ללמוד תורה,
ולישא אשה.**

וכן פסק הטור: "ומצוה גדולה היא עד מאד, שאין מוכרים ס"ת אלא כדי ללמוד תורה ולישא אשה".

ובשו"ע או"ח (קנג, ו) פסק ע"פ תשובת הריב"ש שמותר למכור ס"ת להספקת תלמידים או להשיא יתומים בדמיו, משום שהספקת תלמידים נחשבת כמו ללמוד תורה ולהשיא יתומים הוי כלישא אשה. וכתב הח"מ שלפי זה נראה שאין למכור ס"ת אלא בשביל להשיא יתום, אך לא בשביל להשיא יתומה, הואיל ואשה אינה מצווה על פו"ר. אולם הב"ש כתב שכשם שמוכרים ס"ת כדי לישא אשה גם אם כבר קיים מצות פו"ר, ומשום שהוא מחוייב מדרבנן ב"לערב אל תנח ידך", כך מוכרים ס"ת בשביל להשיא יתומה, שאע"פ שהיא פטורה מפו"ר מ"מ היא מחוייבת מדרבנן לקיים "לשבת יצרה", כמבואר בתוס' בב"ב ובגיטין ובתשובת הרד"ך. ומ"מ הביא שלפי התוס' בחגיגה ולפי השלטי גבורים נראה שאשה פטורה גם מ"לשבת יצרה", ולפי דבריהם באמת אין למכור ס"ת עבורה. ומהר"ם אלשקר והמג"א והמשנ"ב כתבו בפשיטות שאשה חייבת ב"לשבת יצרה", ולכן מוכרים ס"ת עבורה. [סעיף ב']

גיל הנישואין

- ז. מצוה על כל אדם שישא אשה כשהוא בן י"ח שנים, ועכ"פ לא יעבור את גיל עשרים.
- ח. מצוה מן המובחר להקדים ולישא כשהוא בן י"ג. ויש אומרים שבזה"ז אין צריך להקפיד על זה.
- ט. בן עשרים שלא רצה לישא אשה, בי"ד כופין עליו לישא. ואם רוצה לישא אלא שמתעכב עד שימצא זיווג נאה, אין כופין. ובזה"ז לא נהגו לכפות כלל.

בדברי חז"ל מוזכרות כמה דעות בענין הגיל הראוי לנישואין. במשנה הידועה באבות (פ"ה מכ"א) אמרו:

בן שמונה עשרה לחופה.

ובגמרא בקידושין (כט): מובא:

רב הונא למעמיה, דאמר: בן עשרים שנה ולא נשא אשה - כל ימיו בעבירה. בעבירה סלקא דעתך? אלא אימא: כל ימיו בהרהור עבירה. אמר רבא, וכן תנא דבי ר' ישמעאל: עד כ' שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע כ' ולא נשא, אומר: תיפח עצמותיו. אמר רב חסדא: האי דעדיפנא מחבראי - דנסיבנא בשיתסר, ואי הוה נסיבנא בארביסר, הוה אמינא לשטן גירא בעיניך.

ובגמרא ביבמות (סב): ובסנהדרין (עו):

ת"ד... המדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, והמשיאן סמוך לפירקן, עליו הכתוב אומר: וידעת כי שלום אהלך.

והרמב"ם כתב (הלי' אישות פט"ו ה"ב) שהחיוב במצות פו"ר מתחיל משעה שהוא בן שבע עשרה. והמ"מ כתב שנראה שיש לגרוס ברמב"ם "בן שמונה עשרה" כלשון המשנה באבות. והוסיף שאם הגירסא שלפנינו נכונה, הרי שפירושה הוא "משעברא שנת שבע עשרה" והוא בן י"ז שלימים¹. והטור פסק: "ומצוה על האדם שישא אשה

¹ אמנם יש להעיר שבמשניות של הרמב"ם לא מופיעה כלל המשנה הנ"ל (בן חמש למקרא וכו'), ונראה א"כ שהרמב"ם לא פסק את דברי המשנה. ויתכן שהרמב"ם פסק כדברי רב חסדא שנשא אשה בגיל שש עשרה, והבין שהכוונה לשש עשרה שנים מלאות, דהיינו תחילת

כשהוא בן י"ח שנים, דתנן בן י"ח לחופה, אבל המקדים לישא כשהוא בן י"ג מצוה מן המובחר... ובשום ענין לא יעבור כ' שנה". וכן פסק השו"ע. והעיר הב"י שאע"פ שרב חסדא אמר שהמצוה מן המובחר היא בגיל ארבע עשרה, הבין הטור שהכוונה לתחילת שנת ארבע עשרה, דהיינו כשהוא בן י"ג שנים שלימות. ומי"מ כתב הפת"ש בשם הברכ"י שבדורות הללו נחלשו הטבעים ונשתנו הדורות, ולכן אין לזוהר בזה להקדים ולישא בן י"ג.

וכתב הרא"ש ש"היה נכון" שמי שעברו עליו עשרים שנים ואינו רוצה לישא אשה, שבי"ד יכפו אותו לישא, כדי לקיים מצות פריה ורביה. וכן כתבו להלכה הטור והשו"ע שיש לכפות. אולם הריב"ש כתב שבזמן הזה אין בי"ד נזקקין כלל לדקדק בענין הזיווגים, הן בענין השוהה עשר שנים עם אשתו בלא בנים, הן בענין הנושא עקרה או זקנה או קטנה, והן בענין בת כהן או ת"ח לעם הארץ וכיוצ"ב, שא"כ היו צריכים לכפות את כולם ותרבה הקטטה והמריבה, ולכן העלימו חכמי הדורות את עיניהם בעניני הזיווגים, שלא למנעם, וכ"ש שלא להפרידם, כל ששניהם רוצים, ואין בענין הזה לא משום ערוה ולא משום איסור מצוה ולא משום איסור קדושה. ולמד הרמ"א מדבריו שגם בנידוננו, במי שעבר עשרים שנה ולא נשא אשה, אין לכפות. אולם הח"מ כתב שאין להביא ראיה מדברי הריב"ש, שהוא דיבר דוקא על הנושא אשה שאינה בת בנים וכיוצ"ב, אבל מי שיושב בלא אשה, ודאי כופין אותו.

ועכ"פ כתב הח"מ שמלשון הרא"ש "היה נכון" משמע שגם בזמנו לא היו נוהגים לכפות על כך. ובב"ש כתב בשם המרדכי והאגודה שבחוף לארץ אין כופין על פו"ר, והוסיף מדיליה שכיון שאחר החורבן היינו צריכים לגזור על עצמינו שלא לישא אשה כלל, ולא אמרינן הכי רק משום שזו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה (ב"ב ס:), לכן אין לכפות על כך אפילו בארץ ישראל. אמנם בספר קרית מלך רב כתב שכל בי"ד שאינו כופה על זה, לאו שפיר עביד, ואין להשיג במנהג. ומי"מ דקדק בשם מהריק"ש שאין כופין אלא אם אינו רוצה לישא כלל, אבל רוצה לישא אלא שמתעכב עד שימצא זיווג נאה, או לסיבה אחרת, אין כופין. וסיים שעכ"פ אין להתאחר מפני סיבה שחוף לגופו אלא עד עשרים וארבע. [סעיף ג']

שבע עשרה. ועדיין צ"ע, כי הרי רב חסדא עצמו אמר שהמצוה מתחילה כבר מגיל ארבע עשרה.

י. אין לי שא אשה קודם י"ג שנה, דהוי כבעילת זנות.

בגמרא ביבמות (ק"ב): אמרו שחכמים לא תיקנו נישואין לקטן, וביררו:

- ומאי שנא קמן דלא תקינו רבנן נישואין, וחרש תקינו ליה רבנן נישואין? -
- חרש דלא אתי לכלל נישואין - תקינו רבנן נישואין, קמן דאתי לכלל נישואין -
- לא תקינו רבנן נישואין.

וכבר הבאנו לעיל את דברי הגמרא בקידושין, שטוב וראוי להשיא את בניו ובנותיו סמוך לפירקן.

וכתב הרמב"ם (ה"ל איסורי ביאה פכ"א הכ"ה): "מצות חכמים שישיא אדם בניו ובנותיו סמוך לפירקן, שאם יניחן יבואו לידי זנות או לידי הרהור ועל זה נאמר ופקדת נוד ולא תחטא, ואסור להשיא אשה לקטן שזה כמו זנות היא". ומבואר מדבריו שהבין ש"סמוך לפירקן" היינו כשהם בני י"ג שנים שלימות, אך לפני כן, כשהם עדיין קטנים, היא בעילתם בעילת זנות. אולם רש"י (בסנהדרין) כתב: "סמוך לפירקן - עדיין קטנים הם", ומבואר שסבר שאפילו כשהם קטנים ממש מצוה להשיאם. ובאר שם שאמנם קטן בעילתו בעילת זנות, אך "סמוך לפירקן שאני - דלאו היינו קטן כולי האי, דמשום שנה או חצי שנה לא תזנה עליו". וכך כתבו התוס' שמצוה להשיא גם קטן ממש (ומשמע מדבריהם שזהו אפילו אם הוא בן תשע שנים. וכן הבין הב"ש, ודלא כהב"ח).

והטור והשו"ע פסקו כדעת הרמב"ם שלא ישא קודם י"ג שנה. והדרכי משה כתב שאפשר שגם הרמב"ם והטור סוברים כרש"י שאפשר להשיא קודם מלאת י"ג, ומה שכתבו י"ג שנה היינו בתוך שנת י"ג (משנת י"ב ויום אחד). אך הח"מ כתב שמסתימת דברי הרמב"ם והטור לא משמע כן. ועוד הביא בשם הב"ח שאב שהשיא את בנו הקטן סמוך לפירקן, הוי קידושין דרבנן וצריכה גט מדרבנן, וגם על זה כתב שאין דבריו ברורים.

ובתשובת כנסת יחזקאל חילק בין אם האב משיא את בנו הקטן, שאז הוא מתפיס מטלטלין לכתובה, והוי מצוה (ועל כך דיברו רש"י ותוס'), ובין אם הקטן נושא בעצמו, שאין הוא יכול לכתוב כתובה, דמעשה קטן לאו כלום הוא, והוא משרה את אשתו בלא כתובה, והוי ביאתו זנות (ועל כך דיברו הרמב"ם והשו"ע). אולם בספר שער נפתלי דחה דברי הכנסת יחזקאל, משום שיש לדמות נישואי קטן לנישואי חרש וחרשת, דתיקנו להו רבנן קידושין ולא תיקנו להו כתובה. [סעיף ג']

לימוד תורה ונשיאת אשה

יא. אם עוסק בתורה וטרוד בה, ומתירא לישא אשה כדי שלא יטרח במזונו ויתבטל מן התורה, מותר לו להתאחר מלישא, כל זמן שאין יצרו מתגבר עליו. ואם עול המזונות אינו מוטל עליו, אסור לו להתאחר.

יב. גם מי שחשקה נפשו בתורה תמיד, ונדבק בה כל ימיו, כבן עזאי, ראוי לו לישא אשה ולא ליבטל מפריה ורביה. אך אם לא נשא אשה, אין בידו עון, והוא שלא יהא יצרו מתגבר עליו.

בגמרא מובא (קידושין כט):

ת"ד: ללמוד תורה ולישא אשה - ילמוד תורה ואח"כ ישא אשה. ואם א"א לו בלא אשה - ישא אשה ואח"כ ילמוד תורה. אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה - נושא אשה ואח"כ ילמוד תורה. ר' יוחנן אמר: ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה?! - ולא פליגי: הא לן, והא להו.

ופירש רש"י שבני בבל היו יכולים ללמוד תורה גם כשהיו נשואים, הואיל והיו לומדים מחוץ למקומם, ועול הבית לא היה מוטל על צוארם, משא"כ בני א"י שהיו לומדים במקומם, ואם היו נושאים אשה היו צרכי הבית מוטלים על גביהם, ומבטלים אותם מן התורה. וכיוצא"ב פירש הר"ן שנסות בבל היו מתעסקות במו"מ ובמלאכה, משא"כ נשות א"י שהיו מעונגות ואוכלות ואין עושות. ור"ת פירש להיפך, שבני בבל לא יכלו ללמוד תורה כשהיו נשואים, הואיל ולא היו יכולים לילך למקום אחר ולהשאיר את עול הפרנסה על נשותיהם, ועוד שעניינם היו, משא"כ בני א"י שהיו יכולים ללמוד במקומם, ועוד שעשירים היו. ועכ"פ כתב הרא"ש שכולם מודים שאם אי אפשר לו ללמוד אם ישא אשה, ילמד ואח"כ ישא אשה.

והרמב"ם כתב (הל' אישות פט"ו ה"ב): "ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה, והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה - הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה". אמנם העיר הב"י ע"פ הגמרא, שכל שהתירו להתאחר מלישא אשה, הוא דוקא למי שיכול לעמוד בלא אשה, אבל אם יצרו גובר עליו ואינו יכול לעמוד בלא אשה, לא התירו לו להתאחר בשביל ללמוד תורה, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכה הבאה: "והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו, אבל אם היה יצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה, ואפילו היו לו בנים, שמא יבוא לידי הרהור".

וכתב הרא"ש שאין הוא יודע קצבה לאותו לימוד, והרי לא יתכן שמי שלומד תורה לא ישא אשה כל ימיו ויבטל מפריה ורביה, שהרי לא מצינו זאת אלא אצל בן עזאי שחשקה נפשו בתורה (כדלהלן). וכתב הב"ש שמדברי הרמב"ם נראה שאכן אין קצבה לדבר, וההבדל בין בן עזאי לשאר אדם הוא כשיכול לישא אשה ואין לו טרחא משום מזונות, שלבן עזאי התירו גם בכה"ג שלא לישא אשה, משא"כ לשאר אדם, אבל אם תהיה לו טירחא של מזונות, התירו לכל אדם ללמוד תורה ולהתאחר מלישא, כל זמן שאין יצרו מתגבר עליו.

ובגמרא ביבמות (סג:), אחר שאמר בן עזאי שכל שלא עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים וממעט את הדמות, מובא:

אמרו לו לבן עזאי: יש נאה דורש ונאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים - אמר להן בן עזאי: ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים.

וכן פסקו הרמב"ם (הלי אישות פט"ו ה"ג) והשו"ע: "מי שחשקה נפשו בתורה תמיד ושגה בה כבן עזאי ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה, אין בידו עון, והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו". ודייק הט"ז, שממה שכתבו "אין בידו עון", משמע שאין זו מצוה מן המובחר, ולכתחילה גם מי שנפשו חשקה בתורה כבן עזאי, מוטב לו שישא אשה. [סעיף ג-ד]

גדרי מצות פריה ורביה

- יג. מצות פריה ורביה היא, שיהיו לאדם בן אחד ובת אחת.**
- יד. היה הבן סריס, או הבת איילונית, לא קיים אביהם מצות פריה ורביה.**
- טו. אם הבן נשא איילונית, או שהבת נישאה לסריס, או שלא נישאו כלל – אעפ"כ יצא האב ידי מצוה. ויש שפקפקו בדבר.**

שנינו (יבמות סא:):

לא יבטל אדם מפריה ורביה, אלא א"כ יש לו בנים. ב"ש אומרים: שני זכרים, וב"ה אומרים: זכר ונקבה, שנאמר זכר ונקבה בראם.

ובארו בגמרא שב"ש למדו דבריהם ממשה רבינו, שכיון שהיו לו שני בנים פירש מן האשה, ובי"ה למדו מברייתו של עולם, דהיינו מאדם וחיה.

ושם (סב.) הביאו ברייתא:

תניא, רבי נתן אומר: ב"ש אומרים שני זכרים ושתי נקבות, ובה"א זכר ונקבה.

ובארו שם שלפי ר' נתן למדו ב"ש מקין והבל ושתי אחיותיהם.

ועוד הביאו ברייתא נוספת:

תניא אידך, ר' נתן אומר: ב"ש אומרים זכר ונקבה, ובה"א או זכר או נקבה.
ובארו שסברת בי"ה לפי ברייתא זו היא שכיון שהוליד אדם או זכר או נקבה כבר עסק ביישוב העולם, ויצא ידי "לא תהו בראה לשבת יצרה". ולהלכה פסקו הראשונים כדעת בי"ה במשנה, דבעינן זכר ונקבה.

ובגמרא ביבמות (סב:) אמרו:

מת אחד מהם (הבן או הבת) או שנמצא סריס - לא קיים פריה ורביה.

וכן אמרו בירושלמי (פ"ו ה"ו):

איילונית והסריס ושאינן ראויין לוולד, אינן עולין.

וע"פ זה פסק הרמב"ם (הל' אישות פט"ו ה"ד): "היה הבן סריס או שהיתה הבת אילונית - לא קיים מצוה". וכן פסקו הטור והשו"ע. וכתבו הח"מ והב"ש שנראה דאם הבן נשא איילונית או הבת נשאת לסריס או שלא נשאו כלל, קיים האב מצות פו"ר, דאל"כ היתה הגמרא משמיעה רבותא זו. אולם בספר בני אהובה פקפק בדבריהם, דהלא קיי"ל (לקמן) שאם היו לו בנים ומתו לא קיים מצות פו"ר, דבעינן לשבת יצרה וליכא, וא"כ גם אלו שנישאו למי שאינו יכול להוליד, סופם למות בלא זרע, ואיך יצא יד"ח, וכי תולין שיגרשה הבעל או שימות?! – ונשאר בצ"ע. [סעיף ה']

טז. היו לו בן ובת ומתו, ולא השאירו בנים – לא קיים מצות פריה ורביה.

יז. היו לו בן ובת ומתו, והשאירו אחריהם בן ובת – בין שהיה הבן מכח הבן והבת מכח הבת, ובין שהיה הבן מכח הבת והבת מכח הבן – יצא ידי חובה.

יח. מתו הן והבת, והשאירו אחריהם שני בנים או שתי בנות – לא יצא ידי חובה.

**יט. היו לו בן ובת, ומת הן והוליד בת – ספק אם יצא ידי חובה.
כ. היה לו בן ובת, והוליד בן ובת; או שהיתה לו בת ומתה, והולידה בן ובת – לא יצא ידי חובה.**

כא. היו לו בן ובת, ומתה הבת והולידה בת – יצא ידי חובה.

כב. היו לו בן ובת, ומתה הבת והולידה בן – לא יצא ידי חובה.

נחלקו האמוראים בגמרא (יבמות סב.):

איתמר, היו לו בנים ומתו - רב הונא אמר: קיים פריה ורביה, רבי יוחנן אמר: לא קיים. רב הונא אמר קיים, משום דרב אסי, דאמר רב אסי: אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף, שנאמר כי רוח מלפני יעטוף וגו' (רש"י):
וכיון דנסלו על ידו מנשמות שבאותו אוצר ששמו גוף, הרי קיים מצות פריה ורביה; ורבי יוחנן אמר לא קיים פריה ורביה, לשבת יצרה בעינן, והא ליכא. מיתבי... מת אחד מהם או שנמצא סריס - לא קיים פריה ורביה? - תיובתא דרב הונא, תיובתא.

נמצא להלכה, שאם היו לו בנים ומתו, לא קיים מצות פריה ורביה.

אמנם אמרו שם בברייתא (סב.):

בני בנים - הרי הם כבנים.

דהיינו שאם מתו הבנים, והשאירו אחריהם בני בנים, יצא האב (דהיינו הסב) ידי חובת פריה ורביה.

ובגמרא:

סבר אביי למימר: ברא לברא וברחא לברחא, וכ"ש ברא לברחא, אבל ברחא לברא לא. א"ל רבא: לשבת יצרה בעיא, והא איכא.

כלומר, לדעת רבא, בין אם הן הוליד בן ובין אם הוליד בת, ובין אם הבת הולידה בת או שהולידה בן, יצא האב ידי חובה. וסיימו שם, שלכ"ע "תרי מחד לא", דהיינו שאם האב הוליד רק בן, והוא השאיר אחריו בן ובת, לא יצא האב ידי"ח.

והרמב"ם והסמ"ג והסמ"ק כתבו שאין האב יוצא ידי"ח בבני בנים, עד שיהיו בן ובת הבאים מכח בן ובת, בין אם הן בא מן הן והבת מן הבת, ובין אם הן בא מן הבת והבת מן הן. אבל אם הן והבת ילדו כל אחד בן, או כל אחד בת, לא יצא ידי"ח. וכן

כתב התרוה"ד בדעת התוס'. אולם הב"י כתב שמדברי הטור משמע שאפילו אם הבן והבת הולידו כל אחד בן או כל אחד בת, יצא האב ידי חובה, הואיל ובאו מכח זכר ונקבה. וכן כתבו הד"מ והח"מ והב"ש בדעת התוס'. אמנם כתב הד"מ שאפשר לפרש את דברי הטור כדעת הרמב"ם. ודע, שדעת הטור בזה עמומה, ותלוי הדבר בגירסאות השונות בדבריו. והשו"ע פסק כדעת הרמב"ם (והרמ"א הסכים בשתיקה). והח"מ הסתפק במקרה שהיו לו בן ובת, ומת הבן והוליד בת, או להיפך, שאפשר שגם לדעת הרמב"ם יצא יד"ח ואפשר שלא.

ועכ"פ כתב הדרכי משה, שגם אם נאמר שיוצאים יד"ח בשני בנים או שתי הבנות הבאים מכח בן ובת, ודאי שאין יוצאים יד"ח בבן ובת הבאים מכח בן או מכח בת, דאלי"כ לעולם יפטר בשני בנים או בשתי בנות, שא"א שלא יצא מהן זכר ונקבה לעתיד. והב"ש כתב שאם הבן קיים, והבת מתה והניחה בת, קיים פריה ורביה (כיון שכעת יש בן ובת הבאים מכח בן ובת). ואם הבן קיים ולא הוליד עדיין, והבת מתה והניחה בן, נראה דלא קיים פו"ר (הואיל וכעת יש שני בנים). [סעיף ו']

**כג. היה הבן ממזר, או חרש או שוטה – קיים מצות פריה ורביה.
כד. אשה שנתעברה באמבטי (שרחץ בה אדם והוציא ש"ז
ונתעברה ממנו) – קיים האב מצות פריה ורביה.**

שנו רבותינו במשנה (יבמות כב.):

מי שיש לו בן מכל מקום - פוטר אשת אביו מן היבום, וחייב על מכתו ועל קללתו, ובנו לכל דבר, חוץ ממי שיש לו בן מן השפחה ומן העובדת כוכבים.

ובירושלמי (פ"ב ה"ו) בארו ש"בנו הוא לכל דבר", ואפילו לפריה ורביה. וכתב הריטב"א שהמשנה באה לרבות, שאפילו אם היה בנו ממזר, יצא האב ידי חובת פו"ר. וכן פסק הרמ"א. ואמנם בספר חסידים כתב שאם הוליד ממזר, לא קיים מצות פו"ר, הואיל וממזר אינו יכול לחיות. אך כתב הב"ש שאפשר שהספר חסידים דיבר רק על מקרה שאינו ידוע שהוא ממזר, שעל זה אמרו חז"ל שאין הוא עתיד לחיות, כדי שלא יכשלו בו, אבל אם ידוע שהוא ממזר, לא יכשלו בו והוא יכול לחיות, וממילא יצא ידי חובה.

ובתשובת מהרי"ל כתב שגם אם הבן חרש או שוטה, קיים מצות פריה ורביה, דלא גרע הדבר מגר שנתגייר דקי"ל שיצא (ועיין לקמן), דאי משום "שבת" - גם בחרש

ושוטה איכא "שבת", ויכולים הם לישא אשה ולהוליד בן חכם. ואם משום "שיכלו נשמות שבגוף", הרי גם להם יש נשמה, וגם הם ברי מצוה, ופקחים מוזהרים עליהם. וכן פסק הרמ"א.

כתב הח"מ שיש להסתפק באשה שנתעברה באמבטי (פי', שרחץ שם אדם והוציא ש"ז, ואח"כ רחצה שם אשה ונתעברה מזרעו) – אם קיים האב מצות פו"ר ואם נקרא בנו לכל דבר. והביא מליקוטי מהרי"ל שבן סירא היה בנו של ירמיהו שרחץ באמבטי והתעברה ממנו אשה, ונקרא בנו (ולכן נקרא בן סירא, ש"סירא" בגימטריא "ירמיהו"). והבי"ש כתב שמדברי הגהות הסמ"ק (לרבינו פרץ) יש להביא ראיה שהוא בנו לכל דבר, שכן כתב שאשה מוזהרת שלא לשכב על סדין ששכב עליה איש אחר, פן תתעבר ממנו, ויש לחוש שמא אח"כ ישא אחותו מאביו, ושמע מינה שהוא נחשב בנו לכל דבר. [סעיף ו']

כה. היו לו בנים כשהיה גוי, והתגייר – אפילו אם לא התגיירו בניו עמו, קיים מצות פריה ורביה.
כו. היו לו בנים כשהיה עבד, והשתחרר – אפילו אם השתחררו בניו עמו, לא קיים מצות פריה ורביה.

נחלקו האמוראים בגמרא (יבמות סב.):

איתמר, היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים ונתגייר - ר' יוחנן אמר: קיים פריה ורביה, וריש לקיש אמר: לא קיים פריה ורביה. רבי יוחנן אמר קיים פריה ורביה, דהא הוה ליה; וריש לקיש אמר לא קיים פריה ורביה, גר שנתגייר - כקמן שנוולד דמי.

ופסקו הראשונים כר' יוחנן, שקיים פו"ר. ולשון הרמב"ם (הל' אישות פט"ו ה"ו) והטור היא: "היו לו בנים בגיותו ונתגייר הוא והם - הרי זה קיים מצוה זו", וכתבו המ"מ והב"י שדקדקו בלשונם לומר שנתגייר "הוא והם", שאם לא התגיירו הבנים אלא נשאר בגיותם, אינם עולים לו למצות פו"ר. אמנם בתשובת מהרי"ל פסק שאפילו אם לא התגיירו בניו, קיים מצות פו"ר. וכתב הח"מ שכן משמע בלשון הגמרא, שנקטה לשון "ונתגייר" ולא ציינה שגם בניו התגיירו. והבי"ש הוסיף שכן משמע גם מדברי התוס'. והגר"א הוכיח מהגמרא שלא כדעת הרמב"ם, והוסיף שכן דעת כל הפוסקים, שגם אם לא התגיירו בניו, קיים מצות פו"ר.

ובתר הכי מובא (שם סב.):

אמר רב: הנל מודין בעבד - שאין לו חייס, דכתיב: שבו לכם פה עם החמור, עם הדומה לחמור.

ועפ"ז פסק הרמב"ם (שם): "היו לו בנים והוא עבד, ונשתחרר הוא והם - לא קיים מצות פריה ורביה, עד שיוליד אחר שנשתחרר, שהעבד אין לו יחוס". וכן פסקו הטור והשו"ע. [סעיף ז']

נשיאת אשה אחר שקיים מצות פריה ורביה

כז. אף על פי שקיים אדם מצות פריה ורביה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח. ואין כופין על מצוה זו.

כח. משום כך מצוה עליו לישא אשה הראויה להוליד. ומוכרין ספר תורה כדי לישא אשה הראויה להוליד.

כט. גם אדם שאינו בר-הולדה, מצות חכמים היא שלא ישב בלא אשה, כדי שלא יבוא לידי הרהור עבירה. ויכול הוא לישא אשה שאינה בת-הולדה.

ל. ובמקרה זה, יש שהתירו למכור ספר תורה כדי לישא אשה ולינצל מן החטא, ויש שאסרו.

לא. אם יש לו בנים הרבה ומתה אשתו, ומתירא שאם ישא אשה הראויה לילד יגרום הדבר לקטטות ומריבות בין הבנים ובין אשתו – מותר לו לישא אשה שאינה ראויה להוליד. אבל אסור לו לישב בלא אשה כלל משום חשש זה.

במשנה (יבמות סא): אמרו:

לא יבטל אדם מפריה ורביה, אלא א"כ יש לו בנים.

ולמדו בגמרא (שם):

הא יש לו בנים - מפריה ורביה במיל, מאשה לא במיל. מסייעא ליה לרב נחמן אמר שמואל, דאמר: אנ"פ שיש לו לאדם כמה בנים - אסור לעמוד בלא אשה, שנאמר: לא טוב היות האדם לבדו. ואיכא דאמרי: הא יש לו בנים - במיל מפריה ורביה ובמיל נמי מאשה. נימא תיהוי תיובתא דרב נחמן

אמר שמזאל? - לא, אין לו בנים - נושא אשה בת בנים, יש לו בנים - נושא
אשה דלאו בת בנים. נפקא מינה, למכור ספר תורה בשביל בנים.

ובהמשך הגמרא (סב): אמרו:

מתניתין דלאו כרבי יהושע, דתניא, רבי יהושע אומר: נשא אדם אשה
בילדותו - ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו - יהיו לו בנים בזקנותו,
שנאמר (קהלת יא) בְּבֹקֶר יָרַע אֶת זְרַעְךָ וְלַעֲרֵב אֶל תַּנַּח יִדְּךָ כִּי אֵינְךָ יוֹדֵעַ אִי זֶה
יִכְשֹׁר הָזֶה אוּ זֶה וְאִם שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד מוֹבִיִּים... א"ר מתנא: הלכה כרבי יהושע.

וכתבו הרי"ף והרא"ש והרמב"ם והנמוק"י שודאי גם לפי ר' יהושע אין זה אלא
חיוב מדרבנן, אך מדאורייתא כיון שיש לו זכר ונקבה קיים מצות פו"ר. ובמלחמות
ה' להרמב"ן הסתפק האם לפי רב נחמן, האיסור לעמוד בלא אשה הוא מן התורה,
וכפי שלמד מן הפסוק "לא טוב היות האדם לבדו", או שמא זהו מדרבנן, וקרא
אסמכתא בעלמא. ובברכ"י כתב בשם המהרד"ך שלדעת הרי"ף זהו איסור
דאורייתא. ועכ"פ מדברי הרמב"ם מבואר שהוא רק איסור דרבנן.

והרי"ף לא גרס "מתניתין דלאו כרבי יהושע", אלא הביא את דברי ר' יהושע בסתם.
וכתב הרא"ש שנראה שהוא סובר שר' יהושע אינו חולק על דברי המשנה, ולפי דבריו
לעולם צריך לישא אשה בת בנים, משום "לערב אל תנח ידך" (כדרי יהושע), אלא
שאם אין סיפק בידו: אם אין לו בנים – ימכור ס"ת כדי לישא אשה בת בנים, ואם
יש לו בנים לא ימכור ס"ת בשביל אשה בת בנים, אלא יקח אשה שאינה בת בנים,
כדי שלא יעמוד בלא אשה (כדברי רב נחמן). והוסיף הרא"ש, שלפי הגירסא שלפנינו,
שר' יהושע חולק על המשנה, משמעות הדבר היא, שלפי ר' יהושע אפילו אם יש לו
בנים, מוכר ס"ת בשביל לישא אשה בת בנים. וכל החילוק בין יש לו בנים לאין לו
בנים הוא, במקרה שנשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, שאם אין לו בנים
חייב לגרשה כדי לקיים מצות פו"ר, ואם יש לו בנים אינו חייב לגרשה, הואיל ורק
לכתחילה צריך לישא אשה בת בנים בזקנותו, אבל לא צריך לגרש את אשתו אם
אינה בת בנים.

והטור כתב שמסקנת הרא"ש כגירסתנו, וכתב הבי"י שאף שבדברי הרא"ש אין הכרע
כיצד פסק, כנראה הבין הטור שממה שהביא בסוף את גירסת הספרים שלנו, וציין
שכן כתוב בכל הספרים, מסתבר שכך פסק להלכה. וכן כתבו בעה"מ והרמב"ן
והריטב"א והנמוק"י שלפי ר' יהושע מוכר ס"ת כדי לישא אשה בת בנים. והבי"ח
והאבני מילואים הוכיחו שדעת התוס' כדעת הרי"ף, אך הבי"ש דחה ראייתם.

ובשו"ע הביא את שתי הדעות בלי להכריע. והב"ש כתב שיש להורות להלכה כדעת הרא"ש ורוב הראשונים הנ"ל, משום שגם דעת הרי"ף בזה אינה ברורה להדיא אלא שבעה"מ והרא"ש דייקו כן מדבריו, והרמב"ן כתב שאין פירוש זה מוכרח.

וכתב הנמוק"י, שאין כופין על הא דר' יהושע, ואם יש לו בנים ואינו רוצה לישא, אין כופין אותו. וכן הוא ברמב"ן במלחמות, ומשום שאין זו תקנה גמורה, אלא כעין יישוב דרך ארץ, ואין מחמירין בזה כ"כ.

ועוד כתב הנמוק"י בשם הריטב"א שאם האדם יודע בעצמו שאינו ראוי להוליד, פטור מלישא אשה בת בנים, אך חייב (לפחות) לישא אשה שאינה בת בנים, מפני החטא. וכן פסק הרמ"א. ומשמע מדברי הנמוק"י שבכה"ג שאינו ראוי להוליד, אינו מוכר ס"ת עבור נשיאת אשה. וכן הבינו הב"ח והב"ש (והח"מ כתב שאפשר להבין בדעתו שגם בכה"ג מוכרים). אולם הרמב"ן כתב שגם במקרה זה מוכרים ס"ת, משום שהרהור עבירה חמור מלשבת יצרה. והח"מ הכריע שמוכרים ס"ת, אך הב"ש כתב שלא שייך להחמיר במחלוקת זו ולומר שימכור ס"ת, הואיל וקולא היא לענין מכירת ס"ת.

ובתרומת הדשן דן במקרה שאדם קיים כבר פריה ורביה ונתאלמן ורוצה לישא אשה, וירא מקטטה שתהא בין האשה וילדיו, ולכן הוא רוצה ליקח אשה המוחזקת לכל שאינה בת מריבה כלל, אך היא אינה בת בנים, ודעתו היא שאם לא ימצא אשה כזאת, ימנע לגמרי מלישא אשה, מפני דאגתו על הקטטה. וכתב שאם באמת ימצא אשה כזו, שאינה בת מריבה ואינה בת בנים, יקחנה, שכיון שקיים כבר מצות פו"ר, אינו מחויב אלא במצוה דרבנן ד"לערב אל תנח ידך", ובודאי שדוחים זאת מפני הקטטה. והביא ראייה מדיני ייבום, שאם הוא זקן והיא ילדה או להיפך, מלמדים אותו שיחלוץ ולא ייבם, כדי למנוע קטטה, ואע"פ שמן התורה צריך לייבם ולא לחלוץ, ומשמע שדוחים חיובי תורה מפני הקטטה. יחד עם זאת הוסיף, שאם לא ימצא אשה כזו, לא ימנע עצמו מלישא אשה כלל, לפי שאסור לאדם לעמוד בלא אשה, ובפרט דחיישינן שמא יגבר עליו יצרו ויבוא לידי חטא, ובכה"ג אין מתירים מחשש קטטה (שאמנם מבטלים מצוה מפני קטטה, אך לא מתירים להגיע לידי עבירה מפני הקטטה. ב"ש). והרמ"א הביא דברים אלו להלכה.

ואולם הח"מ דחה ראיית התרוה"ד, משום דשאני ייבום וחליצה, ששתיהן מצוות מן התורה, ויש אומרים אף שלהלכה חליצה קודמת לייבום. ויש לומר דדוקא התם

דחינן מפני קטטה, משא"כ במקום שהוא מבטל מצוה גדולה, שאפילו מוכרים ס"ת בשבילה, אפשר שאין דוחים מפני הקטטה. [סעיף ח']

חובת האשה להנשא

לב. אשה אינה מצווה על פריה ורביה.
לג. יש שכתבו שראוי לאשה שלא תעמוד בלא איש, משום חשד, ובפרט אם היא מצויה בין האנשים.

במשנה (יבמות סה): הובאה מחלוקת תנאים:

האיש מצווה על פריה ורביה, אבל לא האשה. רבי יוחנן בן ברוקה אומר:
על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים ויאמר להם [אלהים] פרו ורבו.

ובגמרא הביאו שני טעמים לדעת ת"ק:

מנא הני מילי? אמר ר' אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון: אמר קרא ומלאו את הארץ וכבשוה - איש דרכו לכבש, ואין אשה דרכה לכבש. אדרבה, וכבשוה תרתי משמעו! - אמר רב נחמן בר' יצחק: וכבשה כתיב. רב יוסף אמר מהכא: אני אל שדי פרה ורבה - ולא קאמר פרו ורבו.

ובהמשך נחלקו האמוראים כמי ההלכה:

אתמר, רבי יוחנן ור' יהושע בן לוי, חד אמר: הלכה כרבי יוחנן בן ברוקה,
וחד אמר: אין הלכה כרבי יוחנן בן ברוקה.

ולמסקנה העלתה הגמרא שהלכה כתנא קמא, שאשה אינה מצווה על פריה ורביה.

ומ"מ כתב הדרכי משה בשם הגהות אלפסי בשם האו"ז, שאין לאשה לעמוד בלא איש משום חשדא. וכתב שכן מבואר בתוספתא. וכן פסק הרמ"א להלכה. אולם בחידושי הגהות העיר שבתוספתא שלפנינו (יבמות פ"ח ה"ב) כתוב בפירוש שאשה רשאית לישב בלא באיש. וגם הגר"א ציין לעיין בב"מ דף עא., ששם אמרו שאלמנה לא תגדל כלב מפני החשד, ושתלמיד חכם לא ישכון בחצר שיש בה אלמנה, ושאשה לא תקנה עבדים מפני החשד, ומשמע שדוקא דברים אלו אסורים מפני החשד, אך לא אסרו חכמים על אשה לעמוד בלא איש משום חשד.

וברמב"ם מצינו לכאורה סתירה, שבהל' איסורי ביאה (פכ"א הכ"ו) כתב: "ואין האיש רשאי לישוב בלא אשה... ורשות לאשה שלא תנשא לעולם או תנשא לסריס", ומבואר שהאשה רשאית שלא להנשא. ואילו בהל' אישות (פט"ו הט"ז) כתב: "וכן מצות חכמים היא שלא ישב אדם בלא אשה... ולא תשב אשה בלא איש שלא תחשד", ומבואר שצריכה האשה לינשא משום החשד. ובחידושי הגהות כתב שאפשר שדבריו בהל' אישות נאמרו על אשה היושבת בין אנשים, שדוקא שם שייך חשד. אך לכאורה זהו דוחק בלשון הרמב"ם, שסתם דבריו ולא פירש דמיירי דוקא היכא דיושבת בין האנשים. והכנה"ג כתב בשם הרד"ך, שבהל' איסורי"ב דיבר הרמב"ם מצד ההלכה, שבאמת אין האשה חייבת להנשא, ורשאית היא לישוב בלא איש. ואילו בהל' אישות כתב דעצה טובה לאשה שלא תשב בלא איש, משום חשדא. אולם לכאורה גם זה קשה, שהרי הרמב"ם פתח דבריו בהל' אישות בלשון "מצות חכמים" וכו', ומשמע שגם "לא תשב אשה בלא איש" הוא מדינא דרבנן. ועיין עוד בפת"ש שכתב שהב"י והברכי יוסף תהו הרבה על דברי הרד"ך הנ"ל. וצ"ע. [סעיף י"ג]

נשיאת שתי נשים

- לד. מן הדין מותר לאדם לישא כמה נשים, אפילו מאה, בין בבת אחת בין בזו אחר זו, ואין אשתו יכולה לעכב, והוא שיהיה יכול ליתן שאר כסות ועונה כראוי לכל אחת ואחת.
- לה. ואם הנשים מתרצות, רשאי לישא כמה נשים, אפילו אם אינו יכול לדאוג לסיפוקן.
- לו. כשיכול לדאוג לסיפוקן, ורוצה לישא אשה אחרת, לא יכולה אשתו הראשונה לתבוע שיוציאנה ויתן כתובתה.
- לז. וכשאינו יכול לדאוג לסיפוקן, ורוצה לגרש את הראשונה, והיא אינה רוצה להתגרש – אינה יכולה לתבוע כתובתה לפני הגירושין, ואם מסרבת ודורשת את הכתובה בטרם הגירושין, יכול לישא אשה אחרת על גבה.
- לח. ומ"מ נתנו חכמים עצה טובה, שלא ישא אדם יותר מד' נשים, כדי שיגיע לכל אחת עונה בחודש.
- לט. במקום שיש תקנה שלא לישא שתי נשים, אינו רשאי לעבור על התקנה, אפילו אם קיבל רשות מאשתו הראשונה.

מ. במקום שיש מנהג לישא אשה אחת בלבד, אינו רשאי לישא אשה שניה, עד שיקבל רשות מאשתו הראשונה.

בגמרא ביבמות (סה.) אמר רבא :

נושא אדם כמה נשים על אשתו, והוא דאית ליה למיזייניה.

ובמקום אחר (שם מד.) אמרו :

עצה טובה קמ"ל ד' (נשים) אין, מפי לא, כי היכי דנמטייה עונה בחדש.

וכן פסקו הטור והשו"ע: "נושא אדם כמה נשים, והוא דאפשר למיקם בסיפוקיהו. ומ"מ נתנו חכמים עצה טובה שלא ישא אדם יותר מדי נשים, כדי שיגיע לכל אחת עונה בחדש". ולקמן בסי' ע"ו ס"ז הוסיף השו"ע שלא די שיהיה יכול לדאוג למזונותיה, אלא עליו לספק לה גם כסות ועונה. וזו לשונו: "נושא אדם כמה נשים, אפילו מאה, בין בבת אחת בין בזו אחר זו, ואין אשתו יכולה לעכב, והוא שיהיה יכול ליתן שאר כסות ועונה כראוי לכל אחת ואחת".

וכתב הח"מ שיש להסתפק אם האיסור (כשאינו יכול למיקם בסיפוקיהו) הוא מצד האשה, שהיא יכולה למחות בידו מאחר שאין יכול לקיים לה שאר וכסות ועונה, או שאף אם היא מתרצה ונותנת לו רשות לישא אחרת, בי"ד מוחין לו אם אינו יכול להספיק אותם. וכתב שמדברי הרמב"ם משמע דתלוי ברצון הנשים, וכן משמע בתשובת הריב"ש. וכתב שכן הוא מסברא, דכל דבר שבממון תנאו קיים. וסיים שמקרא מלא הוא "והחזיקו שבע נשים באיש אחד ביום ההוא לאמר לחמינו נאכל ושמלותינו נלבש רק יקרא שמך עלינו אסוף חרפתינו" (ישעיה ד, א). וכן הסכים הב"ש.

וכתב הריב"ש בתשובה, שכשהוא יכול למיקם בסיפוקיהו ורוצה לישא אחרת, הדבר ברור שאינה יכולה לומר תן לי כתובתי או תן לי מטלטלין לאחריות כתובה ונדוניא. וכן במקום שאינו יכול למיקם בסיפוקיהו, והוא רוצה לגרשה כדי שישא אחרת והיא אינה רוצה להתגרש, אינה יכולה לתבוע נדוניא וכתובה ולא מטלטלין לאחריות, אלא תקבל גיטה ואחר כך תתבע כתובתה. ואם אינה רוצה, אין מונעין אותו מלישא אשה אחרת עליה. ועוד כתב, שאם שהתה עמו עשר שנים ולא ילדה והוא רוצה לישא אשה אחרת, אם אינו יכול למיקם בסיפוקיהו והיא רוצה להתגרש, יוציא ויתן כתובה. וכן נהג למעשה במי שאשתו לא ילדה כמה שנים, שמנע אותו מלישא אשה אחרת, עד שהתחייב בקנין ובכח נידוי ללכת לארצו ולגרש את אשתו הראשונה אם תרצה, ולהתפשר עמה בכתובתה.

והנמוק"י הביא את דברי הריטב"א בשם רבותיו, שבמקום שנהגו שלא לישא אלא אשה אחת, אינו רשאי לישא אשה אחרת על אשתו, דאומדנא דמוכח הוא דאדעתא דהכי אינסבא ליה דלא לינסוב אחריתי, והוה ליה כחמר שאינו רשאי ליעשות גמל. וכן פסק הרמ"א. וכתב הח"מ שכיון שהדבר תלוי באומדן הדעת של האשה, ממילא אם אשתו מרשה לו לישא אשה אחרת, מותר. והטור הוסיף שבמקום שיש תקנה שלא ישא אלא אחת, הולכים אחר המנהג, וכן כתב הד"מ שבמקום שנהג חרם דר' גרשום שלא לישא שתי נשים, ודאי שאסור לישא עוד אשה, אפילו אם תתרצה אשתו הראשונה. [סעיף ט']

מא. ר' גרשום החרים שלא לישא אשה על אשתו, אלא אם רוצה לישא אשה שניה, כופין אותו להוציא את אשתו הראשונה וליתן כתובתה.
מב. אין להתיר חרם זה אלא במאה רבנים משלש קהילות ומשלש ארצות, וגם הם לא יסכימו עד שיראו טעם מבורר להתיר.
מג. בכל מקום נוהג חרם זה, אא"כ ידוע שלא נהגו בו.
מד. י"א שר' גרשום תיקן רק עד סוף האלף החמישי (שכבר הסתיים). ומ"מ יש להמשיך לנהוג באיסור מכח המנהג, וממשיכים לכפות על כך.

הנמוק"י הביא דברי הריטב"א בשם התוס', שר' גרשום החרים על הנושא אשה על אשתו, וחייבין לכוף על החרם שלו. וכן כתב המרדכי שזוה"ז יש חרם דר"ג שלא לישא שתי נשים, ואם רוצה לישא אשה על אשתו, יוציא ויתן כתובה. והכל בו כתב שאין להתיר חרם זה אלא במאה רבנים משלש קהילות ומשלש ארצות, וגם הם לא יסכימו עד שיראו טעם מבורר להתיר. ובאר החת"ס שאין צריך דוקא מאה רבנים המכהנים בפועל, אלא די שיהיו ראויים להוראה, וכן אין צורך בשלש ארצות בשלש מלכויות נפרדות, אלא אף אם כולן תחת אותה ממשלה. ועוד כתב, שאין חובה לשלש את מאה הרבנים בין הקהילות במספר שווה.

והנה, הכנסת הגדולה הביא בשם הרבה פוסקים, שגזירת ר"ג היתה רק על תחילת הנישואין, אך אם עבר ונשא אשה אחרת, שוב אין כופין אותו להוציא. והוסיף שלפי זה, מה שכתב הנמוק"י שכופין על חדר"ג, היינו בבא לישא לכתחילה, או אפילו אם כבר נשא, שיש לקרוא לו עבריין ולהחרימו על שעבר על החרם, אך אין כופין אותו

להוציאה. אולם הנודע ביהודה כתב שדעת "האחרונים שלנו" אינה כן, והעיר הפת"ש שכן מבואר בדברי הרמ"א.

והרשב"א כתב בתשובה שתקנת ר"ג "לא פשטה בכל גבולותינו, ולא בגבולות פרובינציא הסמוכים לצרפת לא שמענו שפשטה, ומעשים במקומינו בתלמידי חכמים ואנשי מעשה שנשאו אשה על נשיהם ואחרים רבים, ולא חשש שום אדם בדבר זה מעולם". וכתב מהר"י מינץ שמסתמא בכל מקום נוהג מנהג זה, אם לא מקום שידוע לנו שלא נהוג בו. וכן פסק הרמ"א. והמהרי"ק כתב (בשם הרשב"א) שלא תיקן ר' גרשום תקנתו אלא עד סוף האלף החמישי (שכבר הסתיים). וכן פסק השו"ע. אולם המשכנות יעקב כתב שכמה גדולים שהיו בתחילת האלף השישי, כמו הר"ן ומרדכי ומהר"ם מרוטנבורג והראב"ה, שדיברו על חדר"ג ולא הזכירו כלל את הקולא הזאת, ומשמע דסבירא להו שר"ג תיקן לעולם. והוסיף שממה שכתב הרשב"א "שמענו" וכו', משמע שגם לו לא ברורה השמועה.

והרא"ש כתב בתשובה שטוב לעשות תקנה בחרמות ונידוים על מי שישא אשה על אשתו. ורצונו לומר, שאפילו במקום ובזמן שלא נוהג חרם דר"ג טוב לתקן ולהחרים ולנדות על הנושא אשה על אשתו. וכן פסק הרמ"א ש"בכל המדינות האלו התקנה והמנהג במקומו עומד", ובאר הגר"א שאין זה מכח תקנת ר"ג, אלא משום "דברים המותרים ונהגו לאסור אי אתה רשאי להתירם". והוסיף הרמ"א שיש שכתבו שבזה"ז, שהאיסור הוא רק מכח מנהג, אין כופין על כך, אך אין נוהגים כדבריהם, וכופין על המנהג. ברם, המהר"ם אלשקר כתב, שכל המקומות שקיבלו את התקנה עד היום, הרי היא להם כאילו היא בתוך זמנה. [סעיף י']

מה. תקנת ר' גרשום אינה נוהגת במקום שיש בזה דיחוי מצוה, וכגון בייבוס. וי"א שגם באופן זה נוהגת התקנה. מו. מותר לישא אשה על גבי ארוסתו, אך כופין אותו או שיכנוס גם את ארוסתו או שיפטרנה, כדי שלא תשאר עגונה. ויש שכתבו שאם דעתו לכונסה, לא ישא אשה אחרת על גביה.

כתב הנמוק"י בשם הריטב"א שר' גרשום לא החרים במקום ייבוס. וכן במרדכי משמע שלא תיקן ר' גרשום במקום שהדבר דוחה מצוה, כמו בייבוס. וכן דעת האו"ז ומהר"י מינץ. אולם בהגהות מרדכי כתב בשם ר' אביגדור, שאף במקום ייבוס נוהג חדר"ג. וכתב המהר"ם פאדווה שכן דעת הנמוק"י עצמו (ושלא כדברי הריטב"א

שהביא). והשו"ע פסק שלא תיקן ר"ג במקום דיחוי מצוה, והרמ"א הביא את דעת החולקים. ובאר הגר"א שסברת האומרים שהתקנה נוהגת גם במקום דיחוי מצוה היא, שכיון שהתקנה נועדה למנוע קטטה, הרי שאמרינן הכי אפילו במקום ביטול מצוה (בשב ואל תעשה).

ולגבי ארוסה, כתבו המהרי"ק ומהר"ם פדאוה, שלא גזר עליה ר"ג, ואין כופין אותו לכונסה, ולא אוסרים עליו לישא אשה אחרת, אלא שכופין אותו לכנוס או לפטור, שלא לעגן את בנות ישראל. ומתשובת המהרי"ל נראה שסובר שאף בארוסה יש להחמיר. וכתב הדי"מ שנראה שהמיקל לא הפסיד, דבשל סופרים הלך אחר המיקל, כ"ש בהא שאינו אלא תקנה בעלמא. והבאר היטב כתב בשם השבות יעקב שהא דאמרינן שלא החרים ר"ג בארוסה, היינו דוקא אם אינו רוצה לכנוס אלא לפטור, אבל אם דעתו לכנוס אותה לבסוף, כל העומד לכנוס ככנוסה דמי, ומיד חל עליו חרם דר"ג שלא לישא אשה על אשתו, אף כשהיא עדיין ארוסה. וכמה אחרונים (בית שמואל, בית הלל, בית מאיר, חת"ס) הבינו שהמהרי"ק והרמ"א לא דיברו כלל על נשיאת אשה על גבי ארוסתו, אלא בשאלה אם כופין אותו לכנוס את ארוסתו, או שיכול לגרשה בעל כרחו. אבל לישא אשה אחרת על גבי ארוסתו, לא דיברו, ופשיטא שזה אסור. אולם המעיין בסוף תשובת המהרי"ק (סי' ק"א) יראה שכתב להדיא שבארוסה מותר גם לישא אשה אחרת על גביה. [סעיף י']

מז. נשתטית אשתו הראשונה – אין להתיר לישא אשה אחרת אלא בהסכמת מאה רבנים, וכשישליש כתובתה בבי"ד. וכן יש לו לגרשה מיד כשתשתפה.

הרשב"א נשאל האם מותר לישא אשה אחרת, כשאשתו הראשונה יצאה מדעתה, וכתב שהדעת נותנת שלא גזר ר"ג בכל הנשים, שהרי לא עשה אלא לגדור בפני הפריצים והמעוללים בנשותיהם שלא כראוי, אבל לא על דעת שתתפשט תקנתו באותן שאמרו חכמים שיוצאות בלא כתובה. וכן פסק הרמ"א. אכן, המהרש"ל כתב בתשובה שגם במקרה שנשתטית יש להחמיר.

והב"ח והב"ש כתבו שנהגו שלא להתיר עד שיסכימו מאה רבנים, ועד שישליש סך הכתובה והנדוניה ביד הבי"ד. ועוד כתבו שקודם שישא אשה אחרת, עליו ליתן גט ביד שליח הולכה, שיישאר בידו עד שתחזור האשה לשפיותה, וכן עליו לייחד לה בית בפני עצמה ולשמור אותה ממנהג הפקר, וליתן לה מזונות. ואחר שתשתפה חייב

לגרשה מיד, כדי שלא יהיו לו שתי נשים. [והבאר היטב כתב, שמשמע מדברי הבי"ח והבי"ש, שכשתשפחה האשה יכול השליח לתת לה את הגט שבידו ותהיה מותרת לשוק ע"י גט זה. אמנם המשנה למלך כתב שחכמי קוסטאנטינא הסכימו שאין היא מותרת ע"י גט זה, הואיל ובשעת מינוי השליחות לא היתה ראויה לקבל את הגט, וגם הנו"ב כתב שאינו רוצה להתיר ע"י גט זה.]

וכתב הנו"ב שאין ההיתר הני"ל אמור אלא כשהאשה משוגעת לגמרי, אבל אם היא עוסקת במשא ובמתן, אלא שהיא לא בת דעת שלימה בכל הדברים, ועכ"פ היא ראויה לתשמיש ע"י בדיקת חברותיה, אין בה דין שוטה לענין היתר חרם דר' גרשום, ואין לפרוץ הדבר. ובשו"ת בנין עולם כתב שבשביל להגדירה כשוטה לענין חדר"ג, אין צריך דוקא לסימנים המובאים בש"ס, אלא הוא הדין בשאר דברים הנעשים בדרך שטות, והכל לפי ראות עיני הדיינים. [סעיף י']

מת. המירה אשתו את דתה, בין באונס בין ברצון – רשאי לישא אשה אחרת, א"כ נהגו להחמיר במקומו.

בתרומת הדשן כתב שמי שהמירה אשתו, נוהגים באושטרייך להצריכו לגרשה כשירצה לישא אחרת, ומזכה לה גט על ידי אחר, דזכות הוא לה שתזנה פנויה ולא אשת איש, אבל ברינו"ס לא קפדי, ונושאים אשה אחרת בלי גירושין, ומשום דס"ל דאחזיק לא תיקון ר' גרשום. וכתב הד"מ שמדברי התורה"ד במקום אחר משמע שדעתו כמנהג אוסטרייך. והמהרי"ק כתב שבמקום שנהגו נהגו, אבל אין צורך להקפיד בזה, שבכה"ג ודאי לא תיקון ר' גרשום.

והד"מ כתב שנראה שמנהג אוסטרייך לא היה משום תקנת ר' גרשום, אלא משום שמא תתייבם השניה, והיא אסורה בייבום, משום שהיא צרת מומרת. ולכן סיים הד"מ שמנהג יפה הוא, במקום שנוהגים בייבום. ובהגהות השו"ע סתם הרמ"א שבמקום שאין מנהג אין להחמיר, ולא ציין שמנהג יפה להחמיר. ואולי זהו משום שכיום לא נהגו בייבום.

וכתב הצמח צדק, שכל זה הוא דוקא כשהמירה אשתו ברצון, אבל אם המירה אשתו באונס, אין רשאי לישא אשה אחרת. אולם הט"ז ובעל "עבודת הגרשוני" והזכרון יוסף סברו שאף כשהמירה באונס רשאי לישא אשה אחרת, או עכ"פ לגרשה בעל כרחא, דלא גרע מעוברת על דת. [סעיף י']

מט. העיד עד אחד שמתה אשתו – רשאי לסמוך עליו ולישא אשה אחרת.

כתב הב"ש (סי' ט"ו וסי' קנ"ח) שלכאורה נראה שבוזה"ז שיש חדר"ג שלא לישא אשה על אשתו, אין עד אחד נאמן להעיד שמתה אשתו, דהא דבר שנתחזק באיסור הוא, ואין עד אחד נאמן בו. וכן דעת החת"ס. אולם הנודע ביהודה כתב שדבריו בזה אינם מוכרחים, משום שהתוס' כתבו שמה שאינו דבר שבערוה אף דאיתחזק איסורא אינו ברור שאין עד אחד נאמן, וא"כ באיסור דרבנן יש להקל. וגם הקרבן נתנאל חלק על הב"ש. וגם בתשובת בית אפרים כתב שדברי הב"ש צריכים עיון, משום שיש לומר דשפיר מהימן עד אחד, הואיל וזו מילתא דעבידא לגילויי. והוסיף שאין נוהגין עתה לדקדק בזה כלל, וכל מי שבא אליו כתב מאוהבו ממרחקים שמתה אשתו, נושא אשה על פיו, ואין מדקדקין אחריו למחות בידו כלל. וכן כתב הישועות יעקב, שכיון דאינו אלא מילתא דרבנן, עד אחד נאמן אע"פ שאיתחזק איסורא, ובפרט דהוי מילתא דעבידא לגילויי.

והוסיף הישועות יעקב לחקור במי שעד אחד העיד שאשתו מתה, וכעת הוא שואל האם מותר לו לישא את אחותה, וכן אם מותר לו לישא אשה אחרת, שלכאורה כיון ששואל על דבר תורה ועל דבר דרבנן כאחד, אפשר שכשם שא"א לסמוך על עד אחד לענין אחותה, שהוא איסור כרת, כך אין לסמוך עליו לענין אשה אחרת, אף שהוא רק מדרבנן, כיון שיש בזה זלזול לדברי חז"ל. וכעין זה מציינו לענין ספק קרא ק"ש, שחוזר וקורא גם את הפרשיות שהן מדרבנן, ובארו האחרונים (רדב"ז, מג"א) שזהו כדי לא לזלזל בדברי דרבנן. אך העלה שאין זה דומה, הואיל וכאן אם ישא אשה אחרת, הרי לא ישא את אחותו, ואין לראות זאת כענין אחד, ולכן אין מקום להחמיר בזה. [סעיף י"]

ג. אשה שהלכה מבעלה מחמת רעבון – אף אחר שמונה שנים שלא נודע ממנה דבר, אין להתיר לבעלה לישא אשה אחרת אלא בהיתר מאה רבנים, או ע"פ עדות של עד אחד המעיד שמתה.

נא. אשה שנשתטית וברחה מבעלה, ולא נודע ממנה דבר – ניתן להקל ולהתיר לבעלה לישא אשה אחרת.

נב. מי שפירסם לכל שיש לו אשה במקום אחר, ואחר שנים רבות טוען שבעצם אין לו אשה, ומביא אמתלא לדבריו שלא אמר תחילה שיש לו אשה אלא מחמת הבושה – אפשר להקל ולהתיר לו לישא אשה אחרת, ומ"מ יש לאיים עליו ולהודיעו חומרת חרם דר' גרשום.

כתב הנודע ביהודה על דבר האיש אשר בשנת רעבון הלכה אשתו ממנו וכן ובת עמה מדוחק פרנסתם, ושוב לא נודע מהם דבר יותר משמונה שנים, שאין להתיר לו לישא אשה על אשתו, משום שאשתו לא פשעה בהליכתה, ומשמע שאף עשתה כן ברשות בעלה, וסיבת עיכובה אינו ידוע, ואולי הוא מחמת אונס. ומקום מצוה אין כאן, שהרי יש חזקת חיים גם לבן ולבת, וא"כ קיים מצות פו"ר. ואף שיש סברא להתיר לו, כדי שלא יהיה נכשל בהרהורי עבירה בכל יום, מ"מ ניתן דברינו לשיעורין, ובכל פעם שתתעלם אשה מבעלה לאיזה זמן ולאילו סיבה, או שתהיה חולה איזה זמן, וכי נתיר לו לישא אשה אחרת על אשתו. ולכן אין להתיר בזה, אך גם א"א לאסור באופן מוחלט, שהרי הוא יושב כבר שמונה שנים בלא אשה, ולכן אם ימצא האיש מאה רבנים שיתירו לו, אין למחות בידו. ובתשובה אחרת נשאל על מקרה כזה ממש, אלא שיש גם עד אחד ששמע מאחר שהאשה מתה, וכתב שבוה יש להתיר על סמך עדותו, וכדלעיל שבכה"ג יש לסמוך על עד אחד.

ובתשובה נוספת, מבנו של הנו"ב, דן באשה שלפני שבע שנים ברחה מבעלה מחמת טירוף דעתה, ונאבד זכרה ולא נודע מה היה לה. והביא דברי אביו הני"ל שלא רצה להתיר להתיר אלא אם יש עד אחד, אך הוסיף שלכאורה יש לדון בזה, שהרי נגד חזקת החיים שלה, ישנה גם חזקה אחרת שאם היתה בחיים היתה חוזרת לבעלה. ועכ"פ לא הסכים לחלוק על אביו. אולם כתב שבמקרה זה שהאשה נשתטה יש להתיר, משום שיצאה מביתו מתוך טירוף הדעת ולפי דבריו היתה מוחזקת כמה שנים לנשתטת, ובכה"ג פסק הרמ"א שמותר לו לישא אשה אחרת (כמבואר לעיל), ואין לחוש שמא נתפקחה, הואיל ומעמידים אותה על חזקתה. ואף שהבי"ח כתב שאין להתיר בנשתטת בלא מאה רבנים, יש לומר שזהו רק כשהיא ודאי בחיים, אך כאן שיש גם ספק שמא מתה, גם הבי"ח יודה להקל. ועכ"פ סיים שכיון שאין הדבר ברור, לכן אין לסמוך עליו להקל, אלא בצירוף עוד שני רבנים.

והבית אפרים נשאל על איש שהיה מתגורר בקהילה אחת במשך י"ב שנה, והגיד לפני כמה אנשים שיש לו במקום אחר אשה ובת אחת, והחזיק בדבריו זמן רב. ועתה בא לפני הרב ואמר ששקר ענה, ומעולם לא היתה לו אשה, ורק מחמת הבושה אמר

כן, לפי שהיה כבר בן שלושים ועדיין היה רווק. ושתי בעיות יש באמתלא זו, ראשית שאם היה רוצה להסיר ממנו הבושה, יכול היה לומר שהוא אלמן, וגם לא היה לו להוסיף שיש לו בת. ושנית, קי"ל דכל שהוחזק שלשים יום, תו לא מהני אמתלא, כמבואר בבית שמואל (סי' י"ט סע' כ'). ובתשובתו, האריך הרבה לבאר מדוע אין זו אמתלא גרועה, ושיש אף לצדד שכלל אין צריך בזה אמתלא, שהרי דין "שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא" הוא רק מדרבנן ומחמת ספק, שאנו חוששים שמא כעת הוא משקר, וא"כ חדר"ג שבזה"ז אחר האלף החמישי אינו אלא מנהג, ובכל ספק ופלוגתא אזלינן בו לקולא, אולי יכול לחזור בו גם בלא אמתלא (והפת"ש העיר שמדברי השו"ע לקמן סי' ג' משמע שדין שויה אנפשיה הוא מתורת ודאי, ולא מחמת ספק). והאריך עוד לדון ולנסות להקל מחמת שיש לו מיגו, דאי בעי אמר שמתה אשתו והיה נאמן בכך. ובסיומא דדינא העלה שאין להחמיר בזה, אך מ"מ יש לאיים עליו בבי"ד ולהודיעו חומרת חרם דר' גרשום. [סעיף י']